प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय
वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता
पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधार्थी

भेष वहादुर पूर्वछाने मगर

क्याम्पस रोल नः २/२०६७

परीक्षा रोल नं.: २३३०००४/२०६८

त्रि.वि.दर्ता नं.: ९-२-२३३-३-२००१

सिन्धुली वहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिन्धुली

२०७३

प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन

-भेष वहादुर पूर्वछाने मगर

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षका छात्र भेषवहादुर पूर्वाछाने मगरले प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन शीर्षकको शोधपत्र मेरो पूर्ण निर्देशन, सल्लाह र सुझावको आधारमा तयार पार्नुभएको हो । निजको शोध कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्यांकनका लागी मूल्यांकन समितिमा पेश गर्न सिफारिस गर्दछु ।

....

विश्वराज कुमार शर्मा

(शोध निर्देशक)

मितिः २०७३/१०/२७

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र भेष वहादुर पूर्वछाने मगरले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार गर्नुभएको प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन शीर्षकको शोधपत्र मूल्यांकन समितिवाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्यांकन समिति

१) श्री दुर्गा प्रसाद अधिकारी
(क्याम्पस प्रमुख) ....

२) श्री विश्वराज कुमार शर्मा
(शोध निर्देशक) ....

३) प्रा.डा. हेमराज ढकाल
(वाह्य परीक्षक) ....

मितिः २०७३/१२/०३

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वित्तीय वर्षको अनिवार्य पत्रको रुपमा आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत शोधपत्र प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन सम्वन्धी शीर्षकसँग सम्बन्धित छ । शोधपत्र अध्ययन क्षेत्रका वि.व्य.स. अध्यक्ष, अभिभावक, प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरुबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं जानकारीका आधारमा तयार पारिएको हुनाले सम्बन्धित क्षेत्रमा यो शोधपत्र उपयोगी हुने कुरामा आशावादी छु । यस विषयमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, ढुंग्रेवास, सिन्धुलीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्न अवसर प्रदान गर्नुभएकोमा श्रद्धेय गुरु तथा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक श्री विश्वराज कुमार शर्माप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सरसल्लाह एवम् सहयोग र सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु क्याम्पस प्रमुख श्री दुर्गाप्रसाद अधिकारीप्रति आभारी छु ।

सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने स्रोत व्यक्ति, अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिकाहरु, वि.व्य.स. अध्यक्ष र अभिभावकहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, मलाई यो शोधपत्र तयार गर्न उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्न सहयोग गर्ने परिवार, सहपाठी मित्रहरू, सहकर्मी शिक्षकहरू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु साथै हस्तलिखित यस शोधपत्रलाई मेहनतका साथ कम्प्यूटर टाइप तथा सम्पादन गर्न सहयोग गर्नुहुने सक्सेस कम्प्युटर इन्स्टिच्युट, क.न.पा.-६, २ नं. वजार, सिन्धुलीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

भेष वहादुर पूर्वछाने मगर
(शोधकर्ता)

मितिः २०७३/१०/२१

शोधसार

यस शोधपत्रको शीर्षक "प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन" रहेको छ । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारीता पत्ता लगाउनु हो ।

यो अध्ययन मिश्रित ढाँचामा आधारित छ । अध्ययनको लागि सिन्धुली जिल्लाका सोल्पाठाना श्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ५ वटा वालविकास केन्द्रहरु र तीनका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, सहयोगी कार्यकर्ता, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, कक्षा १ देखि ४ सम्मका ५० जना विद्यार्थीहरु अध्ययनको जनसंख्याको रुपमा प्रयोग गरिएको छ । जनसंख्या नमूना छनौट उद्देश्यात्मक नमूना छनोटका आधारमा गरिएको छ । प्रश्नावली तथा स्थलगत सर्वेक्षण फारम प्रयोग गरी तथ्यांक संकलन गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा नमूना छनौटमा परेका प्रारम्भिक वाल शिक्षा तथा कार्यक्रमको अनुभव सहित कक्षा एकमा भर्ना भएका २५ जना र सोझै भर्ना भएका २५ जना गरी जम्मा ५० जना विद्यार्थीलाई मुख्यतया सूचना संकलनका प्राथमिक श्रोतको रुपमा रहेको छ । विद्यार्थीहरुका अभिभावक २० जना, सहयोगी कार्यकर्ता तथा अन्य सरोकारवाला व्यक्तिहरु १२ जना गरी जम्मा ३२ जना समेतलाई सूचना संकलनको प्राथमिक श्रोतको रुपमा लिइएको छ ।

विद्यालय प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरुमा प्रारम्भिक वाल शिक्षा तथा विकास कार्यक्रमको सेवा प्राप्त विद्यार्थीहरुको केहि संख्या जातिय हिसावले पछाडि पारिएको मगर, तामाङ, नेवार जातिहरु एवं कमजोर आर्थिक अवस्था भएकाहरुवाट आएको देखिनुले यस कार्यक्रमले समाजको विपन्न वर्गमा पहुँच पुर्‍याउन सकेको पाइयो । प्रारम्भिक वाल शिक्षा तथा कार्यक्रमको अनुभव प्राप्त गर्ने अवसर पाएका वालवालिकाहरुको शारीरिक, वौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक विकास भएको कारणले उनीहरुका भाइवहिनीहरु, अभिभावकहरु तथा सिंगो समूदायमा समेत सकारात्मक प्रभाव परेको पाइयो । यस कार्यक्रमको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न भौतिक तथा आर्थिक पक्षको समुचित व्यवस्थापन, सिकाइमा पर्याप्त उत्प्रेरणा जागृत, प्रभावकारी शिक्षण शैलीको प्रयोग, उचित मूल्यांकनको व्यवस्था तथा सहयोगी कार्यकर्तालाई उचित तालिमको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । नीतिगत तहमा ठोस नीति, एकद्वारा प्रणाली, सहयोगी कार्यकर्ताको न्यायोचित आधारमा पारिश्रमिक निर्धारण, दीगोपनको निम्ती प्रभावकारी रुपमा अभ्यास भएका छन् कि छैनन् भनी नियमित रुपमा अनुगमन र अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सिफारिस पत्र क्ष
स्वीकृति पत्र क्षक्ष
कृतज्ञताज्ञापन क्षक्षक्ष
शोधसार क्षख

विषयसूची

परिच्छेद एक : परिचय १-८

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन ५
१.३ अध्ययनको औचित्य ६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य ७
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु ७
१.६ अध्ययनको परिसीमा ८

परिच्छेद दुई : सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका ९-२५

२.१ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ९
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका २२
२.३ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता २४

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि २६-३२

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २६
३.२ अध्ययनको जनसंख्या तथा नमूना छनौट २८
  ३.२.१ अध्ययनको जनसंख्या २८
  ३.२.२ अध्ययनको नमूना छनौट २८
३.३ तथ्यांकको श्रोतहरु २९
  ३.३.१ प्राथमिक श्रोत २९
  ३.३.२ द्वितीय श्रोत २९
३.४ तथ्यांक संकलनका साधनहरु ३०

३.४.१ प्रश्नावली ३०

३.४.२ दस्तावेज विश्लेषण ३०

३.४.३ अन्तर्वार्ता ३०

३.५ तथ्यांक संकलन प्रक्रिया ३१

३.६ तथ्यांक विश्लेषण प्रक्रिया ३२

परिच्छेद चार : नतिजाको विश्लेषण ३३-५३

४.१ प्रारम्भिक वालशिक्षा कार्यक्रमको वर्तमान् अवस्था ३३

४.१.१ पारिवारिक विशेषता ३३

४.१.२ बालबालिकाहरुको जातिय पहिचान ३४

४.१.३ बालबालिकाहरुको उमेर समूह ३४

४.१.४ वालवालिकाहरुको भाषिक पहिचान वा मातृभाषा ३५

४.१.५ वालवालिकाको आमावुवाको शैक्षिक अवस्था ३६

४.२ प्रारम्भिक वालशिक्षा कार्यक्रमको प्रभाव ३७

४.२.१ वालवालिकामा सिक्ने कुरामा प्रभाव ३८

४.२.२ वालकको वोलीमा पार्ने प्रभाव ३९

४.२.३ वालकमा संगीसाथीहरुको व्यवहारको प्रभाव ४१

४.२.४ वालवालिकाहरुको आफूभन्दा ठूला र सानालाई गर्ने व्यवहार ४२

४.२.५ वालवालिकाले विद्यालयमा पढेका कुरा घरमा सुनाउने वानी ४२

४.२.६ विद्यालयमा वालवालिका असाध्यै रमाउनु ४३

४.२.७ वालकमा विद्यालयमा गरिने विभिन्न क्रियाकलाप प्रतिको रुचि ४३

४.२.८ वालवालिकाहरुले विद्यालयमा पढेका कुरा घरमा पढ्न मन पराउने ४४

४.२.९ वालवालिकाहरुले नवुझेको कुरा सोध्ने वानीको विकास ४४

४.२.१० वालवालिकाले पढ्न तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप गर्न मन पराउनु ४५

४.३ प्रारम्भिक वालशिक्षा कार्यक्रम व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु ४७

४.३.१ भौतिक पूर्वाधारहरुको समस्या ४७

४.३.२ व्यवस्थापकीय समस्या ४७

४.३.३ आर्थिक समस्या ४८

४.३.४ सिकाइ उत्प्रेरणामा समस्या ४९
४.३.५ शिक्षण क्रियाकलाप सम्वन्धी समस्या ४९
४.४ प्रारम्भिक वालशिक्षा कार्यक्रम व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरु ५०
४.४.१ सहयोगी कार्यकर्तालाई तालिम र वृत्तिविकास ५०
४.४.२ उपयुक्त वालमैत्री वातावरणको निर्माण ५०
४.४.३ वालविकास केन्द्र तथा प्रा.वि. तहलाई पहिलो मान्यता दिनुपर्ने ५१
४.४.४ अनुगमन तथा मूल्यांकनको व्यवस्था ५१
४.४.५ भौतिक पूर्वाधारहरुको व्यवस्था गर्नुपर्ने ५२
४.४.६ उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ५२
४.४.७ आर्थिक श्रोतको खोजी गर्ने ५३

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु ५४-५९

५.१ निष्कर्ष ५४
५.२ सुझावहरु ५७
५.२.१ नीतिगत तह ५८
५.२.२ कार्यान्वयन तह ५८
५.२.३ अनुसन्धान तह ५९

सन्दर्भ सामग्री सूची

अनुसूचीहरु